

Jorma Luutonen

Kirjakielten variaatiosta

(Artikkeli perustuu Iževskissä 18.-19.3.2003 järjestetyssä V Volgan alueen kielten symposiumissa pidettyyn esitelmään. Se on julkaistu venäjänkielisenä vuonna 2004: Ё. Луутонен, К проблеме вариативности литературных языков teoksessa В. К. Кельмаков, Н. В. Кондратьева ja Г. Н. Лесникова (toim.): Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья: Материалы V международного симпозиума, Ижевск: Удмуртский университет, s. 165-183.)

Luonnolliselle kielelle on tyypillistä, että siinä esiintyy variaatiota. Variaatiolla tarkoitan tässä useiden vaihtoehtoisten ilmaisutapojen samanaikaista olemassaoloa kielessä. Kirjakielissä variaatio voi esiintyä ortografian, sanaston, morfologian tai syntaksin tasoilla. Ortografinen variaatio tarkoittaa sanojen kirjoitusasun vakiintumattomuutta ja sanastollinen variaatio synonyymien vakiintumatonta käyttöä. Morfologisen variaation ollessa kysymyksessä kielessä esiintyy vaihtoehtoisia samamerkityksisiä affiksaalisia aineksia, ja syntaktisessa variaatiossa kirjoittajan käytössä on useita vaihtoehtoisia syntaktisia keinoja tietyn asian ilmaisemiseen. Kirjakieliä luotaessa ja kehiteltäessä pyritään yleisesti vakiintuneeseen ja standardisoituun kieleen, toisin sanoen tarpeettomaksi koettua variaatiota pyritään kitkemään kielestä pois. Todellisuudessa kirjakielissä kuitenkin aina esiintyy vaihtelevassa määrin variaatiota, jonka määrä olennaisesti riippuu kirjakielen kehityksen aikana vallitsevista olosuhteista ja sen käyttäjäyhteisön laadusta. Tässä artikkelissa pyrin eri kirjakieliä esimerkkinä käyttäen selvittämään kirjakielissä esiintyvän variaation laajuutta ja esiintymisehtoja. Kuvauksen kohteena ovat pääasiassa Volgan-Kaman alueen kirjakielet, mutta näkökulman laajentamiseksi käsitelen myös eräiden muiden kirjakielten suhtautumista variaatioon. Pohdin myös kysymystä, voidaanko jotain tiettyä variaation määrää pitää kirjakielelle yleisesti tyypillisenä. Käyttämäni konkreettiset esimerkit liittyvät useimmiten morfologiseen variaatioon.

Ensimmäiseksi esittelen kaksi tapausta, joissa suhtautuminen kirjakielen variaatioon on toisilleen täysin vastakkainen: ensimmäinen sallii lähes kaiken, ja toisessa yhtenäisyys on kielen elinehto. Erinomainen esimerkki hyvin paljon variaatiota hyväksyvistä kirjakielestä on norja. Norjaa käytettiin keskiajalla ja uuden ajan alussa jonkin verran kirjakielenä, mutta reformaation jälkeen tanskan kielen vaikutus voimistui ja tanskasta tuli Norjan ainoa kirjakieli. 1830-luvulta alkaen kansallisromantikkojen piirissä alettiin keskustella norjan kansankielen perustuvan

kirjakielen puuttumisesta. Norjan kirjakielen luomistyöhön ryhtyi Ivar Aasen, joka keräsi laajan materiaalin norjan kansanmurteista ja laati sen perusteella uuden kirjakielen kieliopin. 1800-luvun lopulla uusi kirjakieli saavutti tasaveroisen aseman virka- ja koulukielenä tanskaan perustuvan kielen ohella. Valinnan vapaudesta kertoo se, että koulupiirit saivat itse päättää, kumpaa kirjakieltä lapsille opetettiin. Uudempi kirjakieli ei kuitenkaan syrjäyttänyt vanhempaa, vaan syntyi kilpailutilanne kahden kirjakielen, Aasenin työhön pohjautuvan *nynorskin* ja tanskaan perustuvan *bokmålin* välille. Myös tanskaan pohjautuvaa kirjakieltä uudistettiin niin, että se läheni Norjan koulutetun luokan puhekieltä. Norjan kahta kirjakieltä on yritetty sadan vuoden ajan lähentää toisiinsa kielipolitiikalla, joka on mielenkiintoinen asennoitumisessaan kielelliseen variaatioon: kirjakielten sisällä sallittiin murteellisten ainesten käyttö, ja käyttäjä sai itse valita useiden ortografisten ja morfologisten varianttien väliltä. Ajatus oli, että levinneimmät murremuodot tulisivat kirjakielen yhteisiksi muodoiksi; näin lähentyminen kansankieleen lähentäisi kirjakieltä toisiinsa. Samalla kuitenkin käytännössä luovuttiin ajatuksesta, että norjan kielellä pitäisi olla yhtenäinen ja tarkasti määritelty kirjallinen normi. Norjan virallisen kielenhuoltoelimen yhdeksi tehtäväksi on eksplisiittisesti määritelty eri kielen varieteetteja koskevan toleranssin vahvistaminen. Käytännön tilanne Norjassa on nykyään sellainen, että murteellista kieltä käytetään yleisesti virallisissakin yhteyksissä, esim. poliitikkojen lausunnoissa ja kirkossa. Kirjakielten keskinäisestä voimasuhteesta on syytä todeta se, että *nynorsk* on kilpailijaansa nähden selvästi heikommassa asemassa: sitä käyttää koulukielenään vain n. 17 % Norjan koululaisista, sen käytöstä luovutaan usein koulunkäynnin jälkeen, ja lisäksi talouselämässä, suurimmissa lehdissä ja kustannustoiminnassa *bokmål* on vallitseva. (Sandøy 2000:892-901;2002: 180-184.)

Aivan päinvastaisesta suhtautumisesta variaatioon voi antaa esimerkiksi arabian kielen. Klassinen kirjoitettu arabia on koraanin ja klassillisen kirjallisuuden kieli, ja nykyään arabimaissa yhteisenä käytetty nykyarabian kirjakieli on hyvin lähellä klassista arabiaa. Sitä käytetään koko arabimaailmassa virallisissa yhteyksissä, lehdistössä ja kirjallisuudessa, mutta se eroaa huomattavasti eri maissa puhutuista arabian murteista. Kirjoitettu arabia ei periaatteessa voi muuttua sen takia, että se on pyhän kirjan kieli, mutta sen arkaistisuudelle on myös hyvät käytännön perustelut: jos puhutun arabian sallittaisiin vaikuttaa kirjakieleen, niin se johtaisi väistämättä kirjakielen hajoamiseen useiksi kirjakieliksi. (Bateson 1967: 79-81.) Jos siis noudatettaisiin norjalaisen kaltaista politiikkaa, joka ei pidä tarkkaa normittamista kirjakielen olemassaolon edellytyksenä, niin arabimaailma menettäisi sen yhtenäisyyden kannalta keskeisen yhteisen kirjakielen. Normittamaton yleinen arabian kirjakieli on siten käytännön mahdottomuus.

Jos tarkastellaan kirjakielten kehityshistoriaa, niin huomataan, että variaation määrä kirjakielessä on yleensä suurimmillaan kirjakielen synty- ja murrosvaiheissa. Tässä artikkelissa

käsitellyt Volgan-Kaman alueen vähemmistökirjakielen suunnilleen nykyisissä muodoissaan syntyivät ajanjaksona, joka ulottuu 1870-luvulta 1920-luvulle (tarkemmin, ks. Luutonen 2000a: 548-556; 2000b: 23-30). Näiden kielten tapauksessa murrosvaiheiksi voidaan lukea lokakuun vallankumouksen (1917) jälkeinen tilanne, venäläistämispolitiikan alku 1930-luvulla, Hruštševin koulu-uudistuksen vaikutukset 1960-luvulta alkaen sekä neuvostovallan päättymisen jälkeinen aika 1980-luvun lopulta nykypäivään. Esimerkkejä näistä variaation esiintymiskausista annan myöhemmin kirjakielen variaation luokittelun yhteydessä.

Jaottelen kirjakielessä esiintyvän variaation vaihtoehtoisten ilmausten lähteenä toimivien kielisysteemien sekä sääntöjen hallinnan vahvuuden perusteella. Kun käsitetään variaatioksi myös rinnakkaisten kirjoitettujen kielimuotojen olemassaolo, voidaan variaation synty- ja esiintymistilanteista tehdä esimerkiksi seuraavanlainen luokittelu:

- A. Useita kirjoitettuja kielimuotoja
 - A.1. Useita kirjoitettuja murteita
 - A.2. Standardisoitu kirjakieli ja kirjoitettu murre samanaikaisesti
 - A.3. Useita standardisoituja kirjakieliä
- B. Ei-standardisoidun kielen vaikutus standardisoituun kieleen
 - B.1. Murteiden vaikutus kirjakieleen
 - B.2. Epäformaalin puhekielen, sosiolektin tai jonkin erityisrekisterin vaikutus kirjakieleen
- C. Standardikielten keskinäinen vaikutus tai sisäinen kehitys
 - C.1. Usean standardikielen interferenssi
 - C.2. Kirjakielen normien kehittämisen yhteydessä syntyvä vaihtelu
- D. Kirjakielen normien heikko hallinta

Edellä olevaan luokitteluun on kuitenkin heti esitettävä ainakin yksi varaus: kun kysymyksessä ovat syntyvaiheessaan olevat, osittain vakiintumattomat tai käyttäjien vaillinaisesti hallitsevat kirjakielen, on melko mielivaltaista vetää raja varsinaisen kirjakielen ja kirjallisesti käytetyn murteen tai puhekielen välille. Seuraavassa pyrin antamaan esimerkkejä näiden variaation lajien esiintymisestä Volgan-Kaman alueen kirjakielissä, ja uutena vertailukohteena tuon esiin hantin kielen sekä suomen ja venäjän kirjakielen.

A.1. *Useita kirjoitettuja murteita.* Useita kirjoitettuja murteita esiintyi joidenkin kirjakielten synty- ja murrosvaiheissa. Mareja ja udmurteja varten julkaistiin aluksi uskonnollisia tekstejä ja aapisia useilla eri murteilla (Ivanov 1975: 30; Karakulov 1987: 5-12). Lokakuun vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa oli yleistä, että lehdistössä kirjoitettiin murteilla. Esimerkiksi mordvalaiset lehdet kirjoittivat 1920-luvulla julkaisupaikkakunnan murteella, ja lehden murrepohja saattoi vaihtuakin, esimerkiksi mokšalaisen *Od vel'e* ('Uusi kylä') -lehden ensimmäinen vuosikerta on kirjoitettu kaakkoismurteella, mutta seuraavat vuosikerrat edustavat länsimurretta. (Feoktistov

1959: 427; Dugántsý 1999: 36; marien, udmurttien ja tšuvassien lehdistöstä ks. Ivanov 1975: 58; Karakulov 1995: 191; Petrov 1980: 96.) Näissä tapauksissa yhtenäiskirjakieli siis joko vielä puuttui (udmurtit ja mordvalaiset) tai vanha yhtenäiskieli oli uudessa kielipoliittisessa tilanteessa hajonnut (marit) tai alkanut horjua (tšuvassit).

Tähän variaation luokkaan voidaan laskea liittyväksi myös seuraava ilmiö. Kirjakieliä kehiteltäessä jouduttiin usein viittaamaan asioihin, joiden nimitykset olivat erilaisia eri murteissa. Mahdollisimman suuren ymmärrettävyyden saavuttamiseksi sijoitettiin tällöin murrevaihtoehtoja tekstiin sulkuihin käytetyn sanan jälkeen, esim. udm. *чаль (сэрыт)* 'nopeasti', tai liitettiin kaksi muresanaa yhdysmerkin avulla pariksi, esim. udm. *али-каль* 'nyt' (Karakulov 1995: 190-192). Kirjakielen vielä ollessa vakiintumaton, sanakirjoissa usein esitettiin rinnan vaihtoehtoisina eri murteiden sanoja (esim. tšuv. *какай — ау* 'liha'), foneettisia variantteja (esim. tšuv. *сахат — сехет* 'kello') tai sananjohdollisia variantteja (esim. tšuv. *нарәм — нары* 'velka'; Petrov 1988: 23-24). Sama sanakirja saattoi myös sisältää eri murteiden sanaston ohella eri elämänelojen uudissanastoa; tällainen on esim. V. M. Vasiljevin *Marij muter* (1928).

Mikäli murre-erot ovat suuret ja kielellä on vähän kirjallista käyttöä, tilanne, jossa yhtenäisen kirjakielen asemesta on useita kirjoitettuja murteita, saattaa jäädä pysyväksi. Näin on käynyt hantin kielelle, jossa kirjakieltä on yritetty toistuvasti perustaa tietyn murteen pohjalta mutta mikään näistä kirjoitetuista kielimuodoista ei ole ollut siinä määrin kaikille hanteille ymmärrettävää, että se olisi saavuttanut yhteisen kirjakielen aseman (Možarskij 1959: 460; Hajdú 1985: 44-45.)

A.2. *Standardisoitu kirjakieli ja kirjoitettu murre samanaikaisesti.* Tutkimieni kielten tapauksessa tähän luokkaan voitaisiin lukea eräät epäonnistuneet kielen standardisoimisyritykset. Esimerkiksi joukko marilaisen intelligentsian edustajia pyrki 1900-luvun alussa luomaan kaikkia mareja varten yhteisen kirjakielen muiden murteiden aineksilla täydennetyn niittymurteen pohjalta; tämän kielen eräänlainen kodifikaatio oli *Marla kalendar* -vuosikirjan kieli. Tästä huolimatta samana aikakautena ilmestynyt ja muuten normitettua kieltä käyttänyt *Vojna uver* -lehti julkaisi kirjoituksia myös luoteismurteella. (Ivanov 1975: 36-38, 45, 49.)

A.3. *Useita standardisoituja kirjakieliä.* Yhtä aikaa esiintyvät standardisoidut kirjakielet voivat olla aivan erillisiä kieliä tai saman kielen variantteja. Volgan-Kaman alueella käytetään kirjakielinä Venäjän Federaation valtaväestön kieltä venäjää ja vähemmistökielten standardisoituja muotoja, esim. udmurttia ja tšuvassia. Eri kirjakielten erilaisen funktionaalisen kuormituksen takia tilannetta on tapana luonnehtia vähemmistökansoihin kuuluvien osalta vähemmistökieli-venäjä-diglossiksi. Venäjän kielellä on erittäin vahva asema virkakielenä, keski- ja ylemmän asteen opetuskielenä sekä

tiedostusvälineiden kielenä, kun taas vähemmistökieltä käytetään ensisijaisesti puhekielenä arkisissa tilanteissa ja maaseudulla sekä kansallisen kulttuurin kielenä.

Ylempänä kuvattuja Norjan kahta kirjakieltä *bokmålia* ja *nynorskia* voidaan nykyään pitää saman kielen, norjan, variantteina. Volgan-Kaman alueen kielistä mareilla ja mordvalaisilla on kummallakin kaksi kirjakieltä. Mordvan kirjakielet ersä ja mokša pohjautuvat samannimisiin murteisiin, jotka eroavat toisistaan niin paljon, että ersää ja mokšaa usein pidetään erillisinä kielinä. Marien kirjakielet ovat vuorimari ja niitty-itämari, joiden pohjana olevat murteet poikkeavat toisistaan etupäässä foneettisesti ja joilla siten lingvistikista näkökohdista katsoen hyvin voisi olla yksi ja yhteinen kirjakieli. Marien ja mordvalaisten tilanne eroaa Norjan tilanteesta selvästi siinä, että toisin kuin *nynorskin* ja *bokmålin* puoltajilla marien ja mordvan eri kirjakielten käyttäjillä on oma etninen identiteettinsä. Vuorimarin puhujat pitävät itseään omana kansanryhmänään, ja mokšalaisten ja ersäläisten etninen eroavuus on hyvin selvä.

B.1. *Murteiden vaikutus kirjakieleen.* Tämän kohdan tapauksissa kirjakieli on jo vakiintunut ja kodifioitu mutta saa vaikutteita murteista. Vaikka kirjakielet, jotka alun perin yleensä luodaan puhutun kielen pohjalta, pyrkivät katkaisemaan siteensä murteisiin, murteet kuitenkin edelleen toimivat potentiaalisten uusien kirjakielen ilmausten varastona. Murteista ikään kuin jatkuvasti siivilöityy ainesta kirjakieleen. Esimerkiksi kielen tyylillisestä rikastuttamisesta murrevaikutteiden avulla voi antaa tšuvassin kirjakielen: 1930- ja 1940-lukujen kielinormit olivat stabilisoineet ja kristallisoineet neutraalin proosatyylin, mutta 1950-luvun kaunokirjallisuudessa alettiin yhä enemmän ottaa vaikutteita kansan puhekielestä, mikä johti kirjallisten tyylilajien eriytymiseen (Petrov 1980: 124-135). Myönteinen asenne murteita kohtaan on ominaista myös neuvostovallan jälkeisen ajan tšuvassille, ja tšuvassi on yleensäkin suhteellisen suvaitsevainen leksikaalisten varianttien suhteen (Sosajeva 1991; Degtjarev 1999: 125).

Murteiden ja kirjakielen suhde on mielenkiintoinen udmurtin kielessä. Udmurtin kirjakieli näet ei syntynyt yhden murteen pohjalta, vaan 1920-luvulla murteet päästettiin kirjoitetussa kielessä vapaasti kilpailemaan keskenään. Tämä johti siihen, että udmurtin kieliopin kodifikaatio tuli sisältämään hyvin monissa kohdin vaihtoehtoisia pohjois- ja etelämurteisia morfologisia muotoja, joista ehkä silmiinpistävin on määräistä suoraa objektia monikossa ilmaiseva akkusatiivin päätte, pohjoisudm. *-ты*, eteläudm. *-ыз*, esim. *газетьёсты ~ газетьёсыз* 'lehdet (akk.)'. (Vahrušev 1975: 53-54; 1976: 40; Karakulov 1995: 190, 192-193) Tällainen tilanne tuo mieleen Norjan, vaikkakin vaihtelu onkin norjan kirjakieleen nähden melko vähäistä. Udmurtiksi kirjoittavat käyttävät kirjakieleen hyväksytyjä oman kotimurteensa piirteitä, mikä synnyttää eräänlaiset alueelliset kirjakielet (vrt. Karakulov 1995: 193). Tässäkin tilanne muistuttaa Norjasta, jossa eräät kielenkehittäjät 1900-luvun alussa laativat alueellisia normeja kirjakielelle (Sandøy 2000:896).

B.2. *Epäformaalin puhekielen, sosiolektin tai jonkin erityisrekisterin vaikutus kirjakieleen.*

Nimitän puhuttua kirjakielen normien mukaista kieltä puhutuksi standardikieleksi. Tästä erotan epäformaalin yleisen puhekielen, joka on aluemurteiden ja kirjakielen keskinäisestä vaikutuksesta syntynyt koko kielialueella tai ainakin hyvin laajasti käytetty puhekielen muoto. Epäformaalin yleispuhekielen syntymistä edistäviä tekijöitä ovat väestön sekoittuminen muuttoliikkeen myötä, omakielinen koululaitos ja moderni, kielellisesti yhtenäistävä tiedonvälitys. Esimerkiksi Suomessa käytetään yleisesti puhekieltä, joka ei kerro mitään puhujan murretaustasta mutta joka kuitenkin selvästi eroaa puhutusta standardikielestä. (Asiaan liittyvästä problematiikasta ks. esim. Mielikäinen 1982a; 1982b: 291-292.) Tällaista kielen varianttia ei välttämättä synny, jos väestö on paikallaan pysyvää ja oman standardikielen käyttö on vähäistä. Karakulovin (1995: 193) mukaan udmurtin puhuttu kirjakieli on lähellä udmurtin keskimurteita. Haastattelemani informantit ovat kuitenkin todenneet, että mitään selkeästi erottuvaa epäformaalia yleispuhekieltä udmurtiin ei ole muodostunut: ihmiset puhuvat joko omaa murrettaan tai tarpeen vaatiessa pyrkivät oman murteen mukaan sävytetyn standardikielen käyttöön.

Suomen kielessä on nykyään havaittavissa standardikielen ja puhekielen rajan hämärtymistä. Tämä johtuu siitä, että joukkotiedotusvälineissä vapaa puhe on valtaamassa alaa aikaisemmalta valmiiden tekstien lukemiselta. Toisaalta sellaiset kirjallisen kommunikaation muodot kuin sähköposti, chat ja tekstiviestit ovat melko vapaita suhteessaan kirjakielen perinteisiin normeihin; kirjoittaminen tapahtuu nopeasti, valmistelematta, mikä saa niissä esiintyvän kirjoitetun kielen toisinaan lähenemään puhetta. (Paananen 1996: 521-522, 532-533; Nuolijärvi 1998: 390-393; Rintala 2002: 62.) Tapahtunut kehitys on vähentänyt kirjoitetun suomen kielen yhtenäisyyttä, ja Heikki Paunosen (1996: 553-554) mielestä suomen kielenhuollon pitäisi muuttaa positiivisemmaksi asennettaan variaatiota kohtaan. Suomen kaltaista epäyhtenäistymiskehitystä on havaittavissa myös esimerkiksi Norjassa, jossa puhekielisyys on sähköisten viestimien vallitseva tyyli, sekä kommunismin jälkeisen ajan venäjän kielessä, jossa aikaisemmin stabiilit standardikielen normit ovat heikentyneet, jolloin aluemurteet, kaupunkien puhekieli ja sosiolektit pääsevät vaikuttamaan kirjakieleen (Sandøy 2002:184; Babenko 2002: 240-241; Pyykkö 2002: 42, 44-45). Volgan-Kaman alueen kielistä ainakin tšuvassissa on havaittavissa samantyyppinen tendenssi: eräiden puhekielisten sanojen tyyliävy on muuttunut siten, että niitä voidaan nyt käyttää tiedotusvälineissä ilman että niihin liittyisi aikaisempaan tapaan pejoratiivista sävyä (Degtjarev 1999: 111-112).

C.1. *Usean standardikielen interferenssi.* Usean kirjakielen samanaikaisesta läsnäolosta seuraa variaatiota, joka johtuu kirjakielten keskinäisestä interferenssistä. Mikäli kysymys ei ole tietoisien kielenhuollon seurauksista (ks. seuraava kohta), niin yleensä yhteiskunnallisesti paremmassa asemassa olevasta kielestä pyrkii siirtymään vaikutteita alisteisessa asemassa olevaan. Venäjän

kielioloissa tämä useimmiten merkitsee vähemmistökieliin kohdistuvaa venäläistymispainetta: venäläiset lainasanat ja venäjän kielen mallin mukaiset rakenteet valtaavat alaa puhutussa ja kirjoitetussa vähemmistökielessä. Nykyään omilla puhuma-alueillaan valta-asemassa olevat standardikieletkin, esim. venäjä, suomi ja norja, saavat vaikutteita englannin kielestä tämän kielen yleiskieliaseaman ja englanninkielisten joukkotiedostusvälineiden vahvuuden takia.

C.2. Kirjakielen normien kehittämisen yhteydessä syntyvä vaihtelu. Kirjakielen normit ovat puhekieliä konservatiivisempia, minkä vuoksi kirjakielen kehittelytyössä joudutaan usein pohtimaan, pitäisikö epästandardissa kielessä havaittavia variantteja hyväksyä kirjakieleen. Mikäli kielenhuollossa kuitenkin päätetään ottaa kieleen uusia, siinä ennestään tuntemattomia aineksia, kielenhuoltokin voi olla variaation lähteenä. Uuden ilmauksen ja käytössä olevan vanhan välille syntyy (väliaikaiseksi toivottu) sääntöristiriita, kun kielessä tavataan vanhan ilmauksen lisäksi sen kanssa kilpaileva, vallitsevan kielenhuoltoideologian mukaan suotavampi ilmaus (Ikola 1951: 289). Silmiinpistävin tällaista variaatiota synnyttävä ideologia on purismi, joka pyrkii luomaan vieraslähtöisille ilmauksille kielen omaperäisiksi koetuista aineksista muodostetut vastineet (purismin vaikutuksesta Suomessa, ks. esim. Rintala 2000: 20-21). Puristisia pyrkimyksiä on esiintynyt ja esiintyy myös Volgan-Kaman alueen vähemmistökielissä, ja niiden suurin vaikutus havaitaan yleensä nationalistisen ideologian kukoistuskausina. Esimerkiksi mareilla purismi vaikutti 1920- ja 1930-luvuilla, ja erityisesti kirjakielen vakiintumattomuuden aikana 1920-luvun alussa oli havaittavissa suurta sanastollista epäyhtenäisyyttä (Ivanov ja Moisio 1998: 97-103). Kommunismin vallan päättymisen jälkeen puristiset pyrkimykset ovat jälleen nousseet etualalle ja omaperäistä sanastoa on alettu kehittää johtamalla tai ottamalla kirjakieleen sanoja murteista (Tarakanov 1998: 113-117; Saarinen 2003: 94-96).

Volgan alueen vähemmistökielten tapauksessa on esiintynyt myös purismille täysin vastakkaista toimintaa: omaperäisten ilmausten luominen on ajoittain ollut kiellettyä, ja esim. kaikki omaperäinen terminologia on pyritty korvaamaan venäläisellä. Tämä Neuvostoliitossa virallisena politiikkana ollut venäläistäminen lisäsi 1930-luvun lopulta 1980-luvulle kielessä esiintyviä venäläisiä rinnakkaisilmauksia ja pahimmillaan sai kielen muuttumaan vähemmistökielen ja venäjän sekoitukseksi (esim. udmurtista: Tarakanov 1998: 111-112; marista: Ivanov 1975: 187-188, 194-195, 197-200).

D. Kirjakielen normien heikko hallinta. Tässä tapauksessa kirjakielelle kyllä on määritelty normit, mutta niiden hallinta on kieltä käyttävän väestön keskuudessa heikkoa. Tämän kohdan sisällölle läheisiä ilmiöitä on tullut esille jo luokittelun aikaisemmissa ryhmissä, esimerkiksi kirjakielten synty- ja murrosvaiheisiin liittyy yleensä tietämättömyyttä kirjakielen normeista, mikä aiheuttaa variaatiota tuotetuissa teksteissä. Volgan-Kaman alueen vähemmistökansojen nykytilanteen

kannalta tärkein normien heikkoa hallintaa aiheuttava tekijä on puuttuva tai vähäinen äidinkielen opetus. Hruštševin aikana 1960-luvun alusta lähtien Neuvostoliitossa vähennettiin radikaalisti äidinkielen opetuksen määrää ja siirryttiin ylemmillä luokilla venäjänkieliseen opetukseen äidinkielen säilyessä vain yhtenä oppiaineena. Tämä muutos vaikutti hyvin kielteisesti vähemmistökansojen nuorison äidinkielen hallintaan. Varsinkaan voittopuolisesti venäjänkielisisä kaupungeissa varttuneet nuoret eivät pysty kunnolla kirjoittamaan äidinkieltään (ja nykyään myös puhetaito on usein heikko). Norjassa *nynorskin* hyvän hallitsemisen tekee vaikeaksi se, että tämä kielimuoto on yhteiskunnassa vähemmän näkyvässä asemassa kuin *bokmål* ja sitä kuulee suhteellisen vähän puhuttuna, koska sen kannattajat useimmiten puhuvat murretta (Trosterud 1998: 31, 34).

Edellä esitetyn vaihtelutapausten luokittelun jälkeen pyrin arvioimaan kirjakielissä havaittavan variaation määrää ja merkitystä. Ensiksi on syytä todeta, että myös vakiintuneina pidetyissä kirjakielissä saattaa esiintyä esimerkiksi morfologista variaatiota aivan keskeisissä taivutusmuodoissa. Mikäli tällainen variaatio on standardikieleen kodifioitu ja siten yleisesti hyväksytty, sen esiintymistä ei käytännössä pidetä pahana eikä siitä yleensä olla kovin tietoisia. Hyviä esimerkkejä tällaisesta "vakiintuneesta" variaatiosta löytyy esimerkiksi Suomen kielen perussanakirjan (1990-1994) taivutustyyppien esittelystä: *omenien ~ omenoiden ~ omenoitten ~ omenojen ~ omenain; omenia ~ omenoita ~ omenoja; omeniin ~ omenoihin; saartoi ~ saarsi; tupakoin ~ tupakoitsen; katkeaisi ~katkeisi; taitanut ~ tainnut* (SKP, XIV-XVIII).

Jos verrataan suomea udmurttiin, täytyy todeta suomen vaihtelun olevan paljon vähäisempää, mutta jos vertailu ulotetaan norjaan, udmurttikin alkaa näyttää vakiintuneelta. Herää väistämättä kysymys: jos kielet eroavat esiintyvän variaation suhteen toisistaan näin paljon, voidaanko yleensä lainkaan määrittää standardikielen variaatiolle jonkinlaista sen olemukseen perustuvaa normaalitasoa? Vastaus tähän kysymykseen ei voi olla kovin suoraviivainen, sillä kirjakielet eroavat toisistaan huomattavasti alkuperänsä, kehityksensä, käyttöfunktioidensa ja käyttöympäristönsä suhteen. Esimerkiksi standardiarabian tapauksessa voidaan hyvin perustella väite, että kyseisen kielen olemus edellyttää hyvin pitkälle menevää standardisoinnin astetta — ilman sitä standardiarabian laaja ymmärrettävyys häviäisi. Samanlainen perustelu ei kuitenkaan päde sellaisiin kirjakieliin, joita käytetään maantieteellisesti suppeahkolla alueella ja joiden pohjakielen murre-erot ovat pienehköt. Norjan ja udmurtin esimerkki osoittaa kirjakielen voivan olla toimintakelpoinen, vaikka se sallisi paljonkin variaatiota. (Tosin norjassa rinnakkaismuotojen runsaus tekee kirjoittamisen monille vaikeaksi.) Ideologisesti variaation sallimista voidaan perustella sillä, että yksilöllä täytyy olla oikeus ja vapaus aina käyttää haluamansa kaltaista kieltä. Norjassa vähemmistöasemassa oleva *nynorskin* käyttö on usein ilmausta protestihengestä, joten

mahdollisuus käyttää tuota kielimuotoa on osa kansalaisvapauksia. (Trosterud 1998: 30-31, 34; Sandøy 2000: 900; vrt. Paunonen 1996: 551-554.)

Hyvin monien kirjakielten kohdalla suuren vakiintuneisuuden vaatimus pohjimmiltaan juontaa juurensa 1800-luvun kansallisromantiikan aatemaailmasta, jossa pyrittiin löytämään murteiden vaihtelevuuden keskeltä kansan hengen ilmentymänä pidetty yhtenäinen kansallinen kielimuoto (vrt. Sandøy 2000: 894). Pyrkimys variaation välttämiseen pohjautuu näin ollen usein tietynlaiseen kirjakielen ihanteeseen, siis ideologisiin syihin. Nykyajan Suomessa kirjakielen yhtenäisyys tuskin kuitenkaan yleisesti nostattaa suuria isänmaallisia tunteita; monet nykysuomalaiset samastuvat mieluummin kansaa pienempiin ryhmiin, ja jos kieli on identiteetin kannalta keskeinen, positiiviset tunteet kohdistuvat paikallismurteeseen tai oman ryhmän puhekieleen. Toisaalta standardikielen käyttäjä voi pitää tietynlaista kirjakieltä oman identiteettinsä osana, omana kielenään, jolloin hän alkaa erotella ilmauksia omiin ja vieraisiin. Asenne kirjakieleen on tällöin samantapainen kuin kotiseutuhenkisen aluemurretta puhuvan ihmisen asenne omaan kielenparteen: väärin puhuva tai kirjoittava saa helposti kuulla kunniansa (kirjakieltä on verrannut murteeseen esim. E. N. Setälä 1921: 109).

Kirjakielen yhtenäisyydelle on helppo löytää rationaalisia perusteluja. Tietyillä elämäntilanteilla pyritään hyvin yksikäsitteeseen ilmaisuun, mikä edellyttää pitkälle standardisoitua kieltä; näin on laita esim. tieteessä, tekniikassa, hallinnossa ja lainkäytössä. Vakiintumattomuus voi tehdä kirjoittamisen hankalammaksi ja rasittavammaksi, kun kirjoittaja joutuu muistamaan rinnakkaismuotoja ja tekemään valintoja niiden väliltä. Jos kieliyhteisö on hyvin laaja, hyvä standardisoinnin aste suojelee kieltä hajoamiselta alueelliseksi kirjakieliksi. Nykyaikaan liittyvä argumenttina voi lisäksi esittää sen, että standardisoidun kielen käyttö informaatioteknologiassa on helpompaa kuin epästandardin.

Kun kaikki edellä mainitut vakiinnuttamista ja vapautta koskevat perustelut kootaan yhteen, voidaan vain todeta standardisoinnin astetta koskevan ongelmakentän olevan kielikohtainen ja ratkaisujen aina liittyvän kirjakielen käyttöympäristöön ja ajankohtaan: joissakin tapauksissa kirjakieleltä vaaditaan suurta vakiintuneisuutta, mutta toisenlaisissa oloissa suuri valinnanvapaus voi olla aivan luontevaa. Joinakin murroskausina kirjakielen variaatio voi olla ilmausta dynaamisuudesta ja kehityskyvystä (esim. 1920-luku Volgan-Kaman alueella), kun taas toisessa yhteydessä variaatio voi olla kielen kuoleman ennusmerkki (kaksikieliset, huonosti standardikieltä hallitsevat vähemmistökielten käyttäjät).

* * *

Kiitän Kaisa Häkkistä, Päivi Rintalaa ja Sirkka Saarista tämän artikkelin aikaisempaa versiota koskeneista hyödyllisistä kommentteista.

Lähteet

- Babenco, Natalija 2002: Russisch. — N. Janich ja A. Greule (toim.): *Sprachkulturen in Europa*. Tübingen: Narr. S. 236-243.
- Bateson, Mary Catherine 1967: *Arabic language handbook*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Degtjarev 1999 = Г. А. Дегтярев: Язык современного чувашского социума: основные тенденции развития. — В. А. Прохорова (toim.): *Проблемы национального в развитии чувашского народа*. Чебоксары: Чувашский государственный институт гуманитарных наук. S. 107-126.
- Dugántsy, Mária 1999: *Eposet Sijazjar. Litteraturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet*. Ursus 5. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
- Feoktistov 1959 = А. П. Феоктистов: Мордовские языки. — Б. А. Бокарев ja Ю. Д. Дешериев (toim.): *Младописьменные языки народов СССР*. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР. S. 424-438.
- Hajdú 1985 = Петер Хайду: *Уральские языки и народы*. Москва: Прогресс.
- Ikola, Osmo 1951: Kielenohjailu ja kieliyhteisö. — *Virittäjä* 1951. S. 284-292.
- Ivanov 1975 = И. Г. Иванов: *История марийского литературного языка*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.
- Ivanov, Ivan ja Moisio, Arto 1998: *Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 57. Turku.
- Karakulov 1987 = Б. И. Каракулов: *Диалектная основа удмуртского литературного языка*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- Karakulov 1995 = Б. И. Каракулов: К вопросу о вариативности в удмуртском литературном языке. — H. Leskinen, S. Maticsák ja T. Seilenthal (toim.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum Jyväskylä 10.-15.8.1995. Pars IV. Jyväskylä: Moderatores*. S. 190-194.
- Luutonen, Jorma 2000a: Murteiden taistelu Volgan mutkassa ja meillä. Volgan-Kaman alueen vähemmistökirjakielten synty. — *Virittäjä* 4/2000. S. 542-568.
- Luutonen, Jorma 2000b = Йорма Луутонен: Возникновение финно-угорских и тюркских литературных языков Поволжья и вопрос о литературном языке в начале XX в. — С. Лаллукка ja Т. Молотова (toim.): *Этническая мобилизация во внутренней периферии. Волго-Камский регион начала XX в.* Ижевск: Финляндский институт России и Восточной Европы, Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН. S. 21-42.
- Mielikäinen, Aila 1982a: Paikallismurteista nykypuhekieleen. — *Kielikello* 1/1982. S. 3-6.
- Mielikäinen, Aila 1982b: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. (Abstract: The regional background of spoken Modern Finnish.) — *Virittäjä* 3/1982. S. 277-294.
- Možarskij 1959 = Я. Г. Можарский: Обско-угорские языки. — Б. А. Бокарев ja Ю. Д. Дешериев (toim.): *Младописьменные языки народов СССР*. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР. S. 455-461.
- Nuolijärvi, Pirkko 1998: Media ja kielentutkimus. — *Virittäjä* 3/1998. S. 386-397.
- Paananen, Ritva 1996: Kuuntelija radion kielen normittajana. (Abstract: The listener as a norm-setter of radio language.) — *Virittäjä* 4/1996. S. 520-535.

- Paunonen, Heikki 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotyyppit. *Virittäjä* 4/1996. S. 544-555.
- Petrov 1980 = Н. П. Петров: *Чувашский язык в советскую эпоху. Развитие социальных функций и литературных норм*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.
- Petrov 1988 = Н. П. Петров: *Нормализация чувашского литературного языка. Учебное пособие*. Чебоксары: Чувашский государственный университет имени И. Н. Ульянова.
- Pyykkö, Riitta 2002: Politiikkaa vai kielipolitiikkaa? — *Idäntutkimus* 4/2002. S. 41-49.
- Rintala, Päivi 2000: Oikeakielisyydestä kielenhuoltoon. — *Kielikello* 1/2000. S. 19-23.
- Rintala, Päivi 2002: Finnisch. — N. Janich ja A. Greule (toim.): *Sprachkulturen in Europa*. Tübingen: Narr. S. 57-64.
- Saarinen, Sirkka 2003: Sprachgesetze und Neologismenbildung bei den wolgaischen und permischen Völkern. — G. Klump ja M. Knüppel (toim.): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne. Vorträge des Symposiums der Societas Uralo-Altaica vom 13. bis 15. Oktober 2002*. Wiesbaden: Harrassowitz. S. 91-97.
- Sandøy, Helge 2000: Nation und Sprache: das Norwegische. — A. Gardt (toim.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. Berlin, New York: de Gruyter. S. 865-905.
- Sandøy, Helge 2002: Norwegisch. — N. Janich ja A. Greule (toim.): *Sprachkulturen in Europa*. Tübingen: Narr. S. 178-185.
- Setälä, E. N. 1921: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. — E. N. Setälä: *Kielentutkimus ja oikeakielisyyys*. Helsinki: Otava. S. 61-147.
- SKP = R. Haarala et al. (toim.): *Suomen kielen perussanakirja. Ensimmäinen osa A-K*. Helsinki 1995: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sosajeva 1991 = А. А. Сосаева: Хальхи чăваш чĕлхинчи вариантлă сăмахсем. — А. Е. Горшков et al. (toim.): *Тăван чĕлхе укчĕлхслĕх тапхăрĕнче*. Шупашкар: Чăваш ССР министрсен советĕ сұмĕнчи "Хисеп палли" орденлă чĕлхе, литература, истори тата экономика наука тĕпчев институтĕ. S. 95-120.
- Tarakanov 1998 = И. В. Тараканов: Возникновение, развитие удмуртского литературного языка и пути обогащения его лексики в современную эпоху. — *Бюллетень 1*. Ижевск: Республиканская термино-орфографическая комиссия по удмуртскому языку при Председателе Государственного Совета Удмуртской Республики. S. 108-117.
- Trosterud, Trond 1998: Yksi suomi ja neljä skandinaaviskaa — vai päinvastoin? (Summary: One Finnish and four Scandinavian written languages - or the other way round?) — *Nordlyd, Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*, No. 26. S. 27-35.
- Vahrušev 1975 = В. М. Вахрушев: К вопросу о формировании и развитии удмуртского литературного языка. — В. М. Вахрушев (toim.): *Вопросы удмуртского языка. Выпуск III*. Ижевск: Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка. S. 42-55.
- Vahrušev 1976 = В. М. Вахрушев: Формирование и развитие удмуртского литературного языка. — В. М. Вахрушев et al. (toim.): *200 лет удмуртской письменности*. Ижевск: Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка. S. 37-43.
- Vasiljev 1928 = В. М. Васильев (Ўпымарий): *Марий мутэр*. Моско: СССР калык-влак рӱдӱ савыктыш.